

De restauratie van het „Roede Boeck'' voltooid

De weg die de restauratoren van de Gemeentelijke Archiefdienst moeten gaan om op een verantwoorde wijze bij te dragen aan de instandhouding van de Utrechtse stedelijke verzamelingen, is heel erg lang en lijkt geen einde te hebben. Daarom mag de voltooiing van de restauratie van het „Roede Boeck'', dat deel uitmaakt van het middeleeuwse stadsarchief, wel als een belangrijke mijlpaal op die lange weg beschouwd worden. Belangrijk genoeg om er ook de aandacht in het maandblad voor te vragen.

Het lijkt mij allereerst van belang te wijzen op het feit, dat de restauratoren van de Gemeentelijke Archiefdienst - ieder op zijn eigen specifieke terrein - over de kennis en de vaardigheid beschikken om aan een restauratie als deze te kunnen beginnen en de maandenlange „operatie'' - want dat is het in feite - met succes te kunnen afronden.

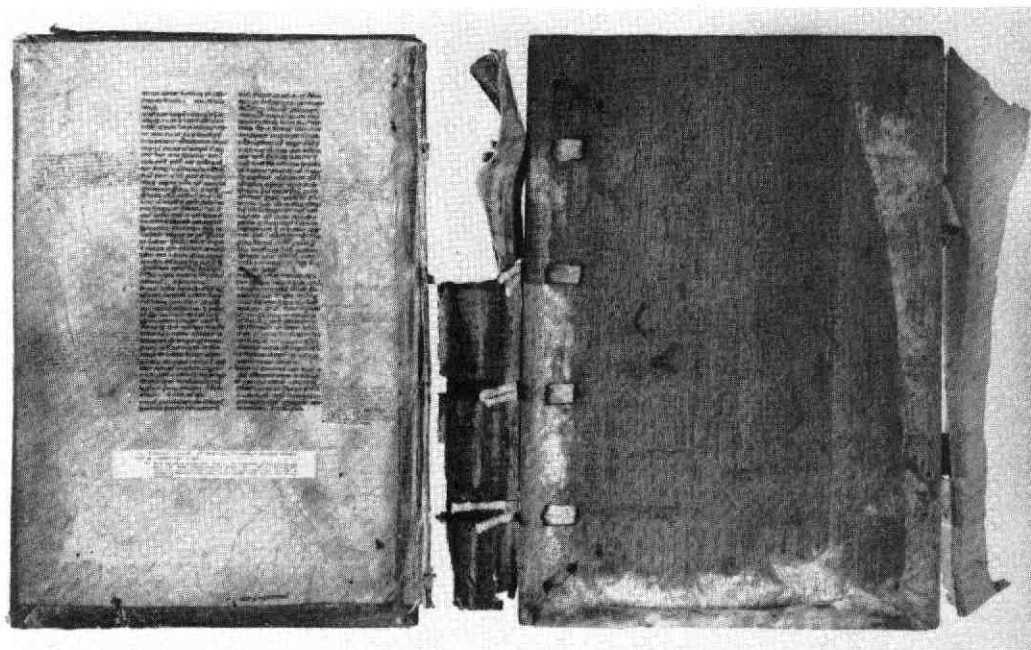
Naast de genoemde kennis en vaardigheid waren in dit geval doorzettingsvermogen, durf en een groot gevoel voor een persoonlijke verantwoordelijkheid in ruime mate aanwezig. Met name de heer A. Bakker, die de „operatie'' verrichtte, verdient grote waardering voor de wijze waarop hij dag in dag uit doende was om een van de oudste handschriften van het

Utrechtse stadsarchief, als het ware weer in oude staat te herstellen.

Omdat het boek voorafgaand aan de restauratie gemicrofilmd werd hoeft het „nieuwe'' Roede Boeck alleen nog aan zeer geïnteresseerde onderzoekers getoond te worden, waardoor het jaren - misschien wel eeuwen - voor het nageslacht bewaard kan blijven zonder al te veel beschadigingen op te lopen¹⁾.

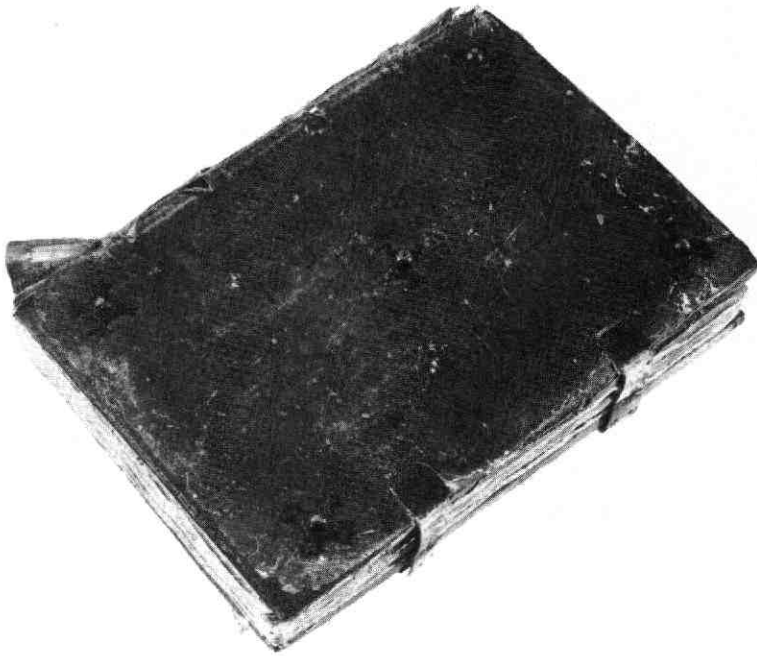
Het Roede Boeck

Eerst iets over het „Roede Boeck'' zelf. Zoals gezegd, is het een van de oudste handschriften van het Utrechtse stadsarchief (afdeling I, nr. 9). Gemeente-archivaris mr. S. Muller Fz. was met de beschrijving van de Utrechtse rechtsboeken, die uit de middeleeuwen dateren, juist een eeuw geleden zeer ijverig bezig, namelijk van 1883-1885²⁾. Muller is zeer systematisch tewerk gegaan en transcribeerde eerst (in 1883) de tekst van de verschillende rechtsboeken, te weten: het uit 1340 daterende „Liber albus'' (het oudste keurboek van de stad of witboek), het „Liber hirsutus minor'' (het ruige boek), het „Roede Boeck'', het boek „die Roese'' en tenslotte „der scepene Boeck'' (dat is het uit de 15e eeuw daterende af-

De houten platten van het „Roede Boeck''. Links het voorplat met het oude schutblad, voorzien van Latijnse teksten; rechts het achterplat na verwijdering van het schutblad. Duidelijk zichtbaar zijn de vier oude leren banden, waarop het boek genaaid is. Foto: Gem. Fotodienst Utrecht.

Het „Roede Boeck“
vóór de restauratie. Fo-
to: Gem. Fotodienst
Utrecht.

schrift van het Register van „alle oirdelen, die die scepene stadighen daer men d'oude scepene by roept³⁾).

Het „Roede boeck“ is te beschouwen als het 2e Keurboek van de stad Utrecht. De beschrijving in de eerste afdeling van het stadsarchief luidt:

„9. Troede boeck. 2e keurboek. Vervaardigd tus-
schen October 1388 en October 1390. 1 deel. N.B.
Bevat den inhoud van het „Liber albus“⁴⁾ met het
voornaamste uit het „Liber hirsutus minor“⁵⁾. Het
boek heet voorin „Die roese“, „Liber ruber magnus“
of „Dat boeck mitten veter“ en wordt omschreven
als bevattende „certa statua, edita per consules vete-
ris et novi consilii civitatis Trajectensis“ (= zekere re-
gels, uitgegeven door de raadsleden van de oude en
de nieuwe raad der stad Utrecht.)“.

Het „Roede boeck“ is, volgens de reeds vermelde be-
schrijving in de eerste afdeling van het stadsarchief,
geschreven tussen oktober 1388 en oktober 1390.
Muller geeft in zijn Inleiding op de middeleeuwse
rechtsbronnen nog exacter aan om welke data het
gaat. Hij doet dat door vergelijking van het schrift en
concludeert:

„Wanneer dit boeck werd gemaakt, kunnen wij vrij
nauwkeurig bepalen: de jongste dadelijk daarin opge-
nomene keur dagteekent van Vrijdag na St. Remeys-
dag (2 October 1388)⁶⁾, de oudste keur, die (blijkens
het schrift) later, na de samenstelling van het boek,
daarin geschreven werd, is van St. Victors dag (10
October) 1390⁷⁾: tusschen deze beide dagen is dus
het boek geredigeerd“.⁸⁾

Zoals uit de aanhef van het boek blijkt waren de „koe-
ren“ die „ghezet“ werden ⁹⁾ bedoeld om in de stad
„ghemac ende vrede te houden“. Het is moeilijk om
in een enkele regel de inhoud van het boek te beschrij-

ven. Ik volsta met een citaat van Muller, waarin het
belangrijkste wel gezegd wordt:

„Het Liber hirsutus minor was geen wetboek, maar
een register van raadsbesluiten, waarvan er eenige bij
de rechtspraak verbindend waren. Naarmate het ge-
tal dier verbindende besluiten in den loop der jaren
toenam, werd het voor de rechtsprekende colleges al-
lengs weder moeilijk, zich daarin den weg te zoeken.
Bijschrijven der voor de rechtspraak belangrijke
besluiten in het Liber albus was ondoenlijk, omdat de
gilden dit verboden hadden en ook omdat het getal
der novellen veel te groot was. De raad besloot der-
halve een nieuw rechtsboek samen te stellen, wij be-
zitten dit nog in het Roede boeck“¹⁰⁾.

De restauratie¹¹⁾

Het Roede boeck dankt zijn naam aan de kleur van het
leer waarin het gebonden is. Het koperbeslag bevindt
zich op de acht hoeken en in het midden van het voor-
en achterplat. Het boek is voorzien van twee koperen
sluitingen met leren band.

Door veelvuldig gebruik was het boek ernstig bescha-
digd. Het leer om de houten borden (of platten) was
verdroogd, en niet meer compleet aanwezig. Tot
waar het boek scharniert was de rug grotendeels ver-
dwenen. Dat is begrijpelijk, omdat op die plaats het
leer het meest te lijden had en heeft. Het beslag is ge-
heel bewaard gebleven; slechts een van de ornamen-
ten was gebroken.

Evenals het leer, waarin het boek gebonden was, wa-
ren ook de koorden waarmee het in de rug bijeenge-
houden werd verdroogd: het naaiwerk lag los, zodat
er van enig verband geen sprake meer was. Bovendien
waren alle katerns in het hart sterk vervuild en de
naagaten door veelvuldig gebruik uitgescheurd en

Het „Roede Boeck“ ná de restauratie.

Foto: Gem. Fotodienst Utrecht.

gelubberd. Het gevolg was, dat hele stukken papier uit het midden van de dubbele bladzijden waren verdwenen. De gemeten zuurgraad van het papier bleek neutraal¹²).

Om de restauratie verantwoord ter hand te nemen werden eerst schetsen (en daarna foto's) gemaakt van de toestand waarin het boek zich bevond. Daarna werd het koperbeslag verwijderd en het rode leer voorzichtig van de houten platten losgemaakt. Vervolgens werden de platten gereinigd, de door de spijkers van het beslag veroorzaakte gaten en de gaten tengevolge van houtworm gestopt met vloeibaar hout en daarna gladgeschuurd.

Beslag en sluitwerk werden schoongemaakt en waar nodig gerepareerd. Het ligt voor de hand, dat bij het herstel van een boek zoveel mogelijk het eeuwenoude materiaal opnieuw wordt gebruikt.

Het eigenlijke boekblok is van geschept papier met een eenhoorn als watermerk. Het lag grotendeels uit elkaar. Toen het geheel werd losgemaakt, bleek dat al eerder pogingen waren ondernomen om het boek te restaureren. Bij het inbinden van oude boeken maakte men gebruik van op perkament geschreven teksten of gedeelten daarvan, wat te verklaren is uit het feit dat men in die tijd de wetenschappelijke en artistieke waarde daarvan anders beoordeelde dan thans het geval is¹³).

De restauratie van het boekblok begon door de oude restauraties voorzichtig van de pagina's te verwijderen en de beschadigde delen van de bladen vel voor vel te deppen met isopropylalcohol (IPA). Daardoor konden de bladen worden gladgestreken en verdwenen de vele ezelsoren.

Van het aanvankelijke plan om de ontbrekende ge-

deelten van de pagina's „aan te vezelen“ met papierpap moest worden afgezien, omdat de kleurstof van de hoofdletters in het boek niet tegen vocht bestand was. Beter was het om de beschadigingen door middel van het inzetten van Japans papier en dublering met Renovapapier te herstellen.

Dat ook daarbij uiterst voorzichtig te werk moest worden gegaan met de toepassing van vocht - vanwege de met waterverf ingekleurde hoofdletters - ligt voor de hand. Ook het nalijmen van de hoeken en randen van de bladzijden - waardoor deze hun oorspronkelijke stevigte terugkregen - moest heel voorzichtig geschieden. Het behoeft dan ook geen betoog dat dit onderdeel van de restauratie het meest tijdrovende is geweest.

Daarna werden de katernen samengevoegd, de spiegels (of schutbladen) en perkamenten versterkingsstroken gesneden en verwerkt, de nieuwe perkamenten schutbladen aangebracht en de katernen op authentieke wijze op leren banden aaneengenaaid. Deze banden zijn in de rug als ribben duidelijk te zien. Nadat het boek is genaaid wordt de rug gelijmd en zogenaamd „rondgezet“. Ter versterking worden tenslotte katoenen stroken tussen de ribben gelijmd. Het aan het boekblok bevestigen van de houten platten is vakwerk. De leren banden, die door de oorspronkelijke gaten in de platten worden geleid, worden met houten spieën vastgezet en op de borden vlakgesneden.

De nieuwe leren band, een stevige naturelkleurige kalfshuid, wordt ondertussen in de kleur van het oude boek geverfd. De verf is verdund met alcohol. De benadering van de oorspronkelijke kleur is nodig, omdat besloten is om de restanten van de oude band op het nieuwe leer aan te brengen. Vóór dit kan gebeuren

moet de iets te dikke kalfshuid op de plaatsen van de ribben, in de knepen en aan de randen van het boek worden „geschalmd“ (= uitgedund). Om een zo goed mogelijk resultaat te bereiken is het gebruik van een „leerdunmes“ en een glasplaat noodzakelijk. De bevestiging van het leer verloopt in fasen. Eerst wordt alleen het gedeelte van het leer dat op de rug van het boekblok moet worden aangebracht meerdere malen met stijfsel aangesmeerd. Hierdoor is het leer namelijk gemakkelijker te verwerken. Om het leer zo goed mogelijk op en tussen de ribben te drukken wordt vervolgens band om het boekblok gespannen. Na enkele dagen gedroogd te zijn wordt het leer ook in de knepen en op de platten geplakt. Wanneer ook dit geheel goed droog is, kan het leer om de kop, de staart en de voorkant van het boek worden ingeslagen.

Het aanbrengen van de restanten van het oude leer op de nieuwe band was mogelijk omdat tevoren een situatieschets was gemaakt van de plaats van het leer, het koperbeslag en het sluitwerk. Het oude leer was heel bros. De oude lijmresten waren moeilijk te verwijderen. Om het opnieuw te kunnen gebruiken was schalmen en licht schuren van het oude leer noodzakelijk. Doet men dit niet of niet vakkundig dan laat het oude leer onherroepelijk na enig gebruik los. Om een zo fraai mogelijke overgang van het oude naar het nieuwe leer te verkrijgen moeten met name de oude fragmenten rondom erg dun worden geschuurd. Nadat de fragmenten op de nieuwe band zijn geplakt, worden deze tenslotte met de rode leerverf bijgewerkt.

Met behulp van koperen pennetjes worden beslag en sluitwerk opnieuw aangebracht. De laatste handeling bestaat uit het plakken van de nieuwe perkamenten schutbladen tegen de houten platten¹⁴⁾.

Dankzij het vakmanschap van de heer A. Bakker is het zes eeuwen oude „Roede boeck“ weer als nieuw en voor lange jaren behouden. Misschien - zoals gezegd - wel voor eeuwen.

A. Graafhuis

Gem. Archiefdienst
A. Numankade 199
Utrecht

Noten:

- 1) Het is de bedoeling om het handschrift dit jaar ten toon te stellen en daarbij tevens de gelegenheid te benutten om de restauratieprocedure van een visuele toelichting te voorzien.
- 2) *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*, uitgegeven door dr. S. Muller Fz. 's-Gravenhage, 1883-1885. De uit 4 delen bestaande publicatie verscheen in de reeks Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen van de Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht, eerste reeks, nr. 3 (aanwezig in de Bibliotheek over Utrecht).
- 3) Respectievelijk: Stadsarchief I, nrs. 7,8,9,11 en 672 bis.
- 4) Het in 1340 door de raad vastgestelde en in 1341 geschreven eerste keurboek van de stad. (Stadsarchief I, nr. 7).
- 5) Het register van de besluiten van de raad oud en nieuw.

1361-1392; met enkele latere tot 1425 toe. 1 deel. (Stadsarchief I, nr. 8).

N.B. Voor in het boek staat „In desen boeke sal men scriuen alle die punten, die oud raet ende nywe overengedraghen zijn ende noch overeendraghen zullen“. Het wordt voorin Die roese beschreven als: „Gesta consulus civitatis Trajectensis“ (Handelingen van de vroedschap der stad Utrecht).

- 6) Tekstuitgave Liber hirsutus minor, XCV. Van den wijn-sijs: „Zo wanneer de wiinsiis uitgaet, datmen alle wine die ghewaent siin tappen mach twe daghe lang na dien daghe dat de wiinsiis uitgaet“ (gedeelte) (Zie: Muller, *Rechtsbronnen*, I, blz. 135).
- 7) „Int jaer ons Heren MCCC ende XC op Sinte Victoers dach overdroech de raet out ende nye: Enich utheemsch coopman die hier binnen compt mit wine, zo wat wine hi daer of heel vercoopt datmen buten der stad van Utrecht voert tot dreem amen toe ofte daren boven, daer en zel hi ghenen siis of gheven; maar so wes hi vercoopt beneden dreem amen datmen buten voert, daerof zellen zi gheven van der ame 1 lb (= pond A.G.) Ende wes si der ecclesien ofte enighen gheesteliken personen binnen Utrecht vercopen, daer en zellen zi nyet meer of gheven dan onze borghers daer of gheven“. (Zie: Muller, *Rechtsbronnen*, I, blz. 159).
- 8) Zie: Muller, *Rechtsbronnen*, Inleiding, blz. 368. (In het geciteerde tekstgedeelte heb ik vanwege de toelichting op de van belang zijnde data de door Muller aangegeven nootcijfers weggelaten en vervangen door de cijfers die in het notenapparaat van dit artikel passen).
- 9) Een „koer“ of keur is een voorschrift of verordening op overtreding waarvan men bekeurd kan worden, zouden wij vandaag zeggen; „ghezet“ is: vastgesteld. De voorschriften werden „mitter clocken“ (met kloggelui) bekend gemaakt.
- 10) Zie noot 8.
- 11) De technische gegevens m.b.t. de restauratie zijn verstrekt door de heer A. Bakker.
- 12) Men spreekt van PH-waarde of zuurgraad van het papier.
- 13) De toepassing van oude op perkament geschreven teksten bij het inbinden van boeken geschiedde - zoals gezegd - wel vaker. Het spreekt vanzelf, dat in dit geval de perkamenten schutbladen met Latijnse teksten voorzichtig met gedestilleerd water werden bevochtigd en van de platten werden losgeweekt. Zij worden ter nadere bestudering afzonderlijk bewaard.
- 14) De restauratie van het „Roede boeck“ werd op de betreffende afdeling van de archiefdienst voorbereiden door de heren J. P. A. Vesters (afdelingschef) en A. Bakker, J. Bosma en W. Jongerius, restauratoren. De uiteindelijk gekozen restauratiemethode werd vastgesteld na overleg met de directie van de Gemeentelijke Archiefdienst. Dit geldt ook voor het besluit om de op perkament geschreven teksten te vervangen.

Aan de voltooiing van de restauratie van 't Roede Boeck zal een kleine tentoonstelling worden gewijd, die te bezichtigen is van vrijdag 27 april t/m vrijdag 29 juni 1984 in de hal van de Gemeentelijke Archiefdienst. De openingstijden zijn: maandag t/m vrijdag 9.00 - 17.00 uur; zaterdag 9.00 - 12.30 uur. Op Hemelvaartsdag, Pinksterzaterdag en 2e Pinksterdag gesloten.